

attempts to specify the «pre-Balkan» stage on the only base of the B-type fibulas (by Kostrzewski).

As for now, we have no reason to specify the burials of the «pre-Balkan» stage to be considered as those synchronous with the lower date deduced from the analysis of antique imports.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОГИЛЬНИКІВ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

О. В. Петраускас

У статті розглядаються деякі питання методики проведення польових та лабораторних досліджень могильників черняхівської культури.

Стан джерелознавчої бази багато в чому є визначальним в археологічних дослідженнях. На жаль, у нинішній час її рівень не завжди відповідає сучасному етапу розвитку науки. Причиною цього є почасти відсутність необхідних методичних розробок. Наявність суб'єктивного фактора як у польовій документації, так і при публікації пам'яток суттєво деформує реальний зміст джерела. Аби зменшити впливи «особистого» сприйняття археологічних реалій в оригінальній (польовій) документації, необхідно виробити єдину методику проведення розкопачних і лабораторних робіт. Незважаючи на всі індивідуальні особливості як дослідника, так і пам'ятки слід виробити певні норми, згідно з якими повинна готуватися польова документація та наступна публікація матеріалів пам'ятки.

Методичні розробки з питань проведення польових досліджень археологічних пам'яток, які існують на даний час, у більшості носять ознайомлювальний характер і лише в самому загальному вигляді враховують особливості конкретних археологічних пам'яток¹. Лише в окремих методичних посібниках з розкопок пам'яток певного типу, проведення археологічних розвідок, обробки отриманого матеріалу та оформлення наукової документації були враховані культурно-типологічні особливості пам'яток і виконані на досить високому технічному рівні². Незважаючи на те, що могильники черняхівської культури належать до категорії найбільш складних археологічних пам'яток, у літературі не знайшли відображення особливості проведення їх польових досліджень та наступної лабораторної обробки матеріалів.

Необхідність розробки подібних польових та лабораторних методик також зумовлена і тими протиріччями в розумінні археологічного комплексу черняхівських могильників, що склалися на цей час в літературі. Серед них такі проблеми як визначення поховань із залишками спалень, ритуально зруйнованих поховань, пози похованих тощо³. Багато, якщо не все, у вирішенні цих питань залежить від якості проведених польових робіт та наступної лабораторної обробки отриманих матеріалів.

Зважаючи на обмежений обсяг статті, розглянемо лише деякі аспекти проведення розкопок і наступної обробки матеріалів з могильників черняхівської культури.

I. Попередній етап.

Перед початком розкопок необхідно визначити особливості топографічного та ландшафтного положення могильника. Для цього потрібно мати або вигото-

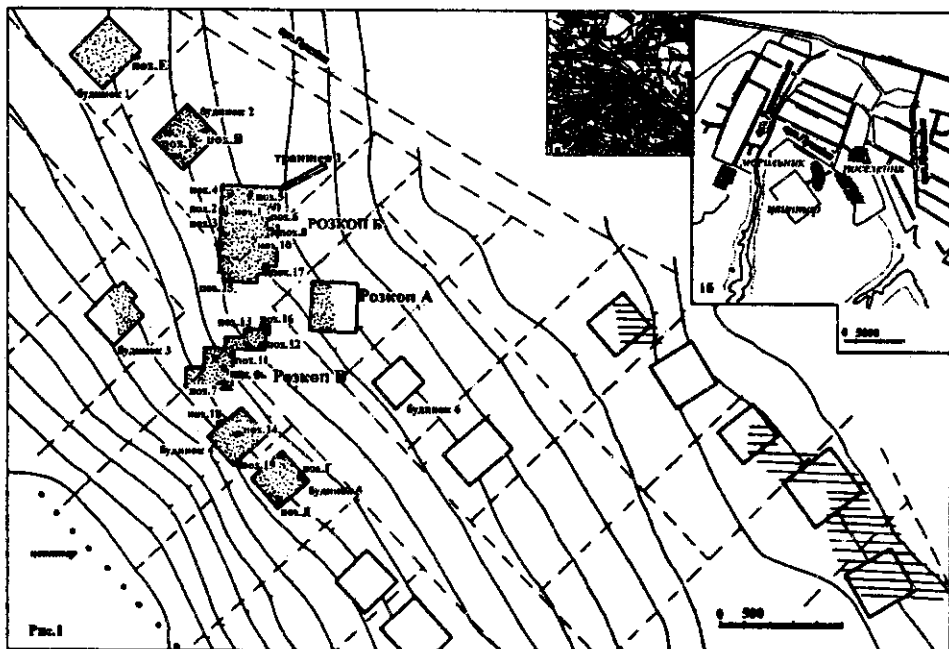

Рис. 1. Топографічний план місцевості розташування могильника та поселення черняхівської культури в м. Каневі.

вити топографічний план місцевості, де розміщений могильник. Найбільш зручним і точним буде план масштабу 1:500 (рис. 1). У подальшому пам'ятку слід прив'язати до топографічної карти з масштабом 1:50000 або 1:100000 та визначити її координати в обраній координатній системі⁴.

На попередньому етапі необхідно, по можливості, визначити положення могильника відносно синхронного йому поселення та докладно вивчити топографічні та ґрунтові особливості їхнього розміщення.

Аналіз взаєморозташування могильників та поселень черняхівської культури свідчить, що просторова організація пам'яток відзначається певною стандартизацією. Найрозповсюдженіший тип — коли могильник розміщений відносно поселення вище за схилом (Журівка-Ольшанська, Черняхів, Канів та ін.)⁵. Менш поширеними є наступні схеми: могильник розміщений на одних топографічних горизонталях із поселенням, знаходячись на одній з його окраїн (типу Гаврилівка-Косаново)⁶; могильник займає протилежний по відношенню до поселення схил балки (типу Петриківці)⁷; могильник займає відокремлену від навколишнього середовища височину (Павлюківка, Компанійці)⁸. Можливі також і особливі випадки взаєморозташування могильника та поселення, що, зрозуміло, необхідно зафіксувати в описі пам'ятки та відобразити на топографічному плані.

Важливим також є визначення відстані між могильником та поселенням. Безумовно, точно встановити її можливо лише за умов комплексного дослідження могильника та поселення. Аналіз відомих випадків вказує на те, що пам'ятки, розміщені на одному схилі, розділяє певний «стерильний» простір, приблизно в 100 м. Хоча відомі й інші випадки, коли, наприклад, могильник та поселення віддалені один від одного на більшу відстань або ж безпосередньо межують (Соснова тощо)⁹. В останньому випадку необхідно особливо уважно провадити розкопки та фіксацію об'єктів і ретельно вивчати всі стратиграфічні та планіграфічні особливості.

Визначення ґрунтових умов розміщення могильника також є важливим моментом попереднього етапу дослідження. Як зазначалося вище, вивчення могильника розпочинається з картографічного циклу робіт. Точна прив'язка до середньомасштабних топографічних карт у подальшому може бути зіставлена з ландшафтними картами, які вже існують для окремих регіонів України. Таким чином можна отримати комплексну характеристику мікрорегіону та місцевості в якій знаходиться могильник — ґрунти, рослинність, тип рельєфу тощо¹⁰.

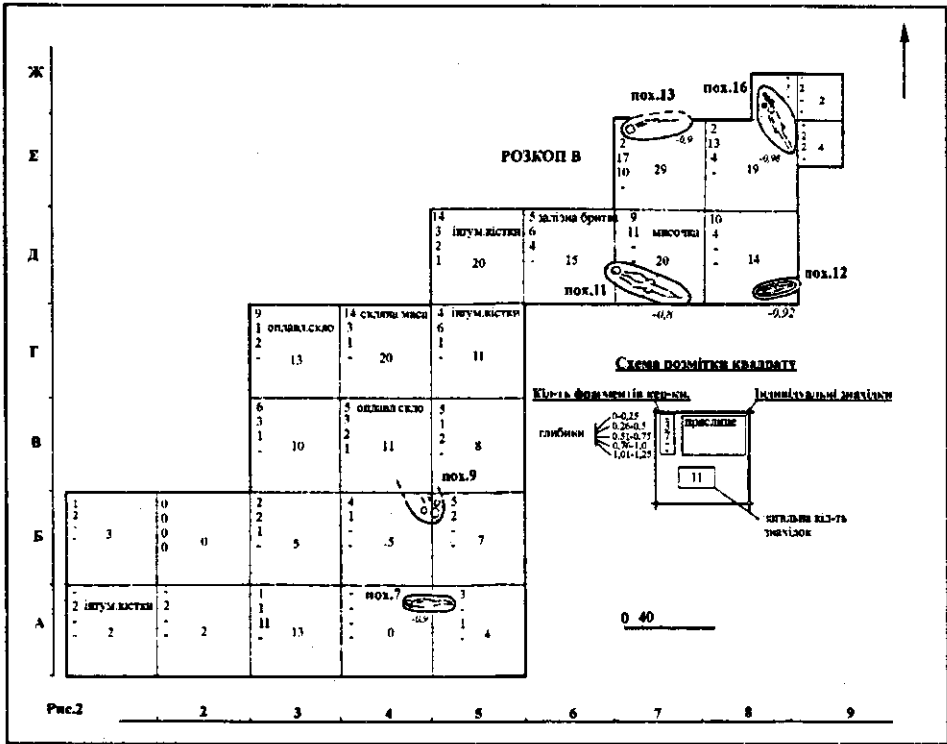

Рис. 2. Розподіл знахідок за глибинами в квадратах розкопу В могильника черняхівської культури в м. Каневі.

Проведення попереднього шурфування території могильника та за його межами дозволить отримати природну ґрунтову стратиграфічну колонку, яка важлива у порівняльному відношенні особливостей стратиграфії власне території могильника.

Попередній огляд поверхні та шурфування могильника повинні дати загальні уявлення про стан пам'ятки на час розкопок. У даному випадку йдеться про наступні показники: приблизні його розміри, визначення глибини шару оранки, дерну; наявність чи відсутність культурного шару на могильнику; особливості стратиграфії ґрунту; визначення зон пізніх порушень та ін.

Більшість могильників черняхівської культури лісостепової України розміщені в дуже складних ґрунтах чорноземної зони. В цих умовах не вдається встановити та простежити чіткі межі заповнень поховальних ям для більшості спалень і дуже багатьох трупопокладень. Тому, важливо мати попередні уявлення про стратиграфію ґрунту як території могильника, так і за його межами. Для коректного наукового опису, а також виготовлення креслень планів і стратиграфічних колонок бажано використовувати рекомендації та методичні розробки ґрунтознавців¹¹.

До початку розкопок могильника рекомендується на основі попереднього шурфування розмітити загальну координатну сітку для території могильника. Для цього необхідно визначити нульовий репер для могильника¹². Репер необхідно нанести на топографічний план та прив'язати його до абсолютної шкали географічних висот. У подальшому від нього слід розмітити єдину розкопочну сітку для могильника. Сітка повинна бути орієнтована за сторонами світу. Рекомендується також зробити нівелювання всіх кутів розмічених секторів відносно нульового репера. У подальшому подібну роботу зробити і для кутів квадратів (рис. 3)¹³.

В останні роки мною використовується сітка з розмірами ділянок 10×10 м, які умовно названо секторами. Попередню постійну нумерацію секторів визначати не рекомендується. Свій номер сектори отримують в рік проведення розко-

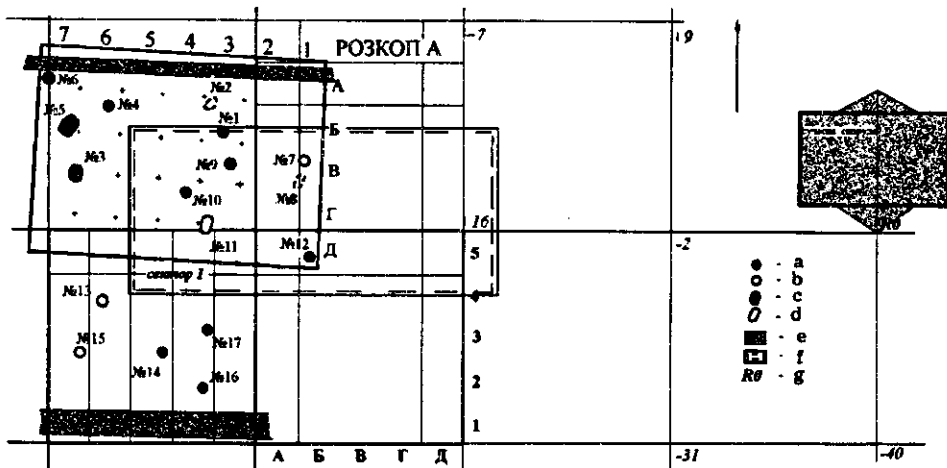

Рис. 3. Розмітка секторів на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка. Умовні позначки: *a* — спалення в урни; *b* — спалення без урни; *c* — спалення в ямах; *d* — трупопокладення; *e* — зони пізніх руйнацій; *f* — волейбольний майданчик; *g* — нульовий репер.

пок і, відповідно, шифр його може виглядати наступним чином — сектор 1/1997. Кожний сектор, у свою чергу, розбивається на «класичні» археологічні квадрати 2×2 м (при необхідності, не виключається зменшення розмірів квадратів до 1×1 м або ще менших, залежно від конкретних умов роботи). При літерно цифровому позначенні квадратів, всередині секторів необхідно обов'язково дотримуватися постійної точки початкового відліку. Координатну систему для нанесення досліджуваних об'єктів необхідно будувати згідно з правилами, прийнятими в математиці. У такому випадку як точка відліку використовується лише південно-західний кут сектора або квадрата. Це обов'язкова умова, оскільки надалі це відіграє важливу роль при комп'ютерній обробці отриманих матеріалів (рис. 3; 4; 9; 10).

II. Етап розкопок

Дослідження культурного шару. Перед початком розкопок могильника, особливо там, де зафіксовано культурний шар та поховання з кремаціями, необхідно обрати і в подальшому дотримуватися єдиного принципу ведення фіксації особливостей шару. В такому випадку можливі два варіанти — або «тотальна»/«суцільна» фіксація всіх знахідок на плані, або пошарові розкопки із задалегідь встановленим рівнем шару, що знімається.

Певно, перший спосіб найбільш оптимальний із наукової точки зору, хоча і вимагає наявності відповідного обладнання, кваліфікованого технічного персоналу та достатньо багато часу.

Принцип суцільної фіксації знахідок на могильниках черняхівської культури вперше був запропонований та випробуваний Н. М. Кравченко під час розкопок могильників в Косанові та Обухові-1а. Схожий, але дещо в іншій формі, підхід до фіксації знахідок при розкопках черняхівських могильників був використаний Є. В. Махно та Е. О. Симоновичем¹⁴.

Технологія ведення суцільної фіксації досить проста. Для цього необхідно на план М 1:10 чи 1:20 наносити всі знахідки, що трапляються в шарі в тривимірній системі координат¹⁵ (рис. 4; табл. 1). При цьому, більш складні об'єкти — розвали кераміки, скупчення кісток, каміння тощо краще доповнити окремим планом із відображенням усіх особливостей досліджуваного об'єкта (рис. 5—6). У культурному шарі могильника (звичайно до глиб. 0,5—0,6 м) при уважному огляді прямовисних та горизонтальних зрізів досить виразно помітні невеликі вкраплення вугілля, обпаленої глини, дрібні уламки кальцинованих кісток та кераміки, розмірами до 1 см. Нанесення їх на план не завжди раціональне, але відмітити в щоденнику та звіті при описі прокопаного шару їх наявність у квадратах, інтенсивність, особливості поширення, глибину тощо — необхідно. Тому рекомендується наносити на план масові знахідки розмірами від 1 см. На планиносяться всі предмети з групи «індивідуальних» незалежно від їхнього розміру.

В екстремальних випадках (рятувальних, господарських роботах) розкопок можливо використовувати пошарову фіксацію матеріалу. Під час цих досліджень знахідки з культурного шару не наносяться на план і лише під час камеральної обробки матеріалу провадиться їхній статистичний облік — розподіл кількості знахідок по квадратах та шарах (рис. 2; 8, а-б; табл. 2). Горизонт, який рекомендується для прокопування, при такому веденні розкопок не повинен перевищувати 30 см. Найкраще — 20—25 см. Якщо дозволяють умови проведення розкопок, пошарову фіксацію матеріалу рекомендується проводити із зменшеним розміром квадратів до 1×1 м. За будь-яких обставин, і в першому, і в другому випадках необхідна фіксація на плані індивідуальних знахідок.

Під час розкопок черняхівського могильника *необхідно брати всі знахідки*, із наступним зберіганням їх у фондосховищах. Проведення так званого польового сортування знахідок з могильників, під час якого значна їхня частина йде до «викиду», за нашим уявленням, неприпустиме.

Таблиця 1. Зразок листа польового опису знахідок в електронних таблицях.

Листи польового опису знахідок

Пам'ятка	Рік	Сектор	Квадрат	№ №	вісь захід - схід (см)	вісь південь - північ (см)	глибина (см)	найменування предмету
Вел. Бугаївка	1995	1	ГЗ	1	182	75	25	фрагмент гончарної кераміки
Вел. Бугаївка	1995	1	ГЗ	2	184	70	30	фрагмент гончарної кераміки
Вел. Бугаївка	1995	1	ГЗ	3	170	48	30	фрагмент гончарної кераміки
Вел. Бугаївка	1995	1	ГЗ	4	175	55	30	фрагмент гончарної кераміки

Ведення розкопок після зняття шару оранки (сміття, дерну) рекомендується провадити тонкими, прямовисними зрізами завтовшки 2—3 см. Вибрана земля повинна бути ретельно просіяна перед викиданням її до відвалу. Настільки ретельне проведення прокопу рекомендується на тих могильниках, де є так званий культурний шар і там, де він є проводити такий прокоп до нижньої межі його залягання. Після цього, можна прокопувати більшими зрізами, але, зрозуміло, із наступною перевіркою зрізаної землі на наявність знахідок.

Розкопки та фіксація поховань із залишками трупоспалення — найбільш складні в дослідницькому плані. Кожне поховання не залежно від його стану, кількості інвентарю, складності чи простоти структури тощо обов'язково повинен супроводжувати пакет документів, що включає — план, розріз, фотографії та ретельний текстовий опис. У тих випадках, коли залишки спалення являють собою складну морфологічну структуру необхідно провадити фіксацію матеріалу за шарами та виготовити креслення для кожного елементу структури — шару, скупчення і т. п. В такому описі обов'язково повинна бути інформація про поховальну споруду, положення кісток, залишки поховального вогнища, інвентар. Зрозуміло, що найбільш докладна інформація повинна торкатися тих елементів, які безповоротно знищуються розкопками — поховальна яма, характер її заповнення та навколишнього фону, положення предметів у похованні, послідовність

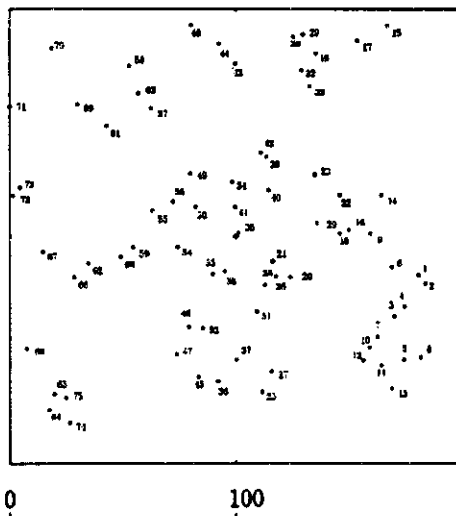

Рис. 4. Зразок плану квадрата з загальною фіксацією знахідок, зроблений на основі електронних таблиць обліку знахідок.

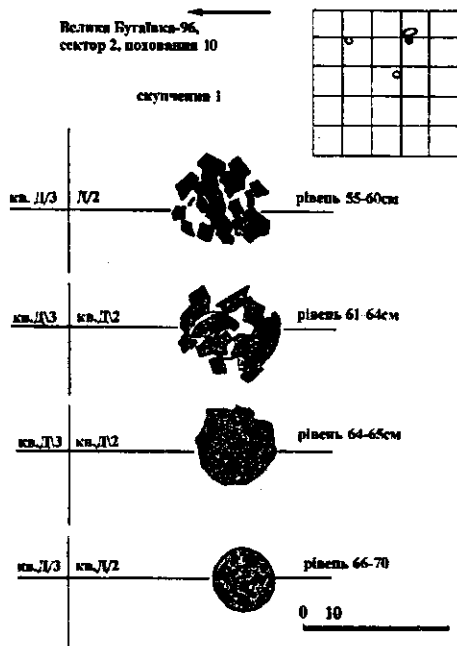

Рис. 5. План та розріз поховання із залишками спалення № 10 з Великої Бугаївки.

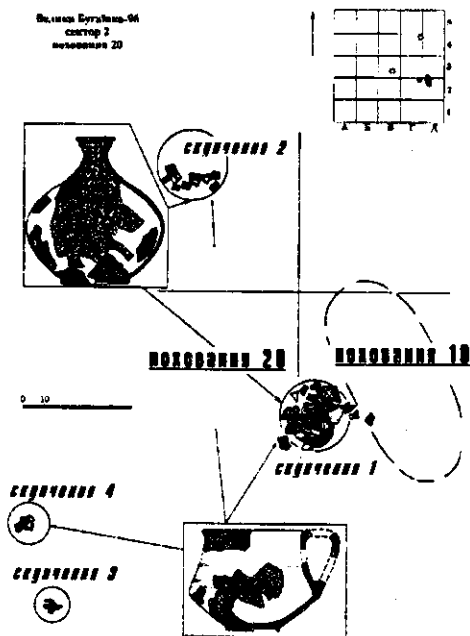

Рис. 6. Місця локалізації частин гончарного глека із поховання № 20 на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка.

їх залягання, розміщення кісток і т. п. (рис. 5). Бажано ввести нумерацію всіх предметів (уламків посудин, кісток, індивідуальних знахідок) із ретельним їх нанесенням на план. Особливу увагу слід звернути на розташування кісток у похованні. Бажано, якщо це можливо, відбити анатомічні особливості кісток для різних глибин чи скупчень.

Окремо слід звернути увагу на так звані спалення з розсіяними кісточками «впущені» в трупопокладення. Особливе значення тут відіграє точна фіксація розміщення всіх знахідок різноманітного характеру. Розкопки подібних поховань необхідно проводити тільки з тотальним нанесенням усіх знахідок на план.

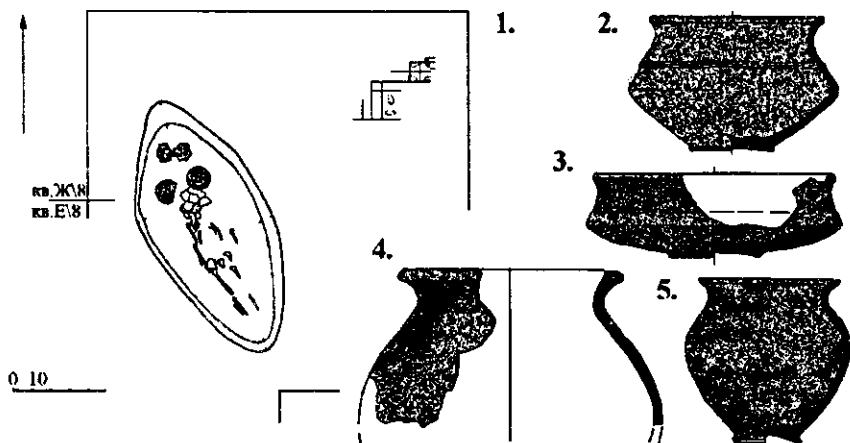
Розбір і промивання кальцинованих кісток з компактних скупчень чи урн слід проводити дуже уважно. Робити це краще на дрібній сітці в місткості, але не у проточній воді. Досить часто серед кісток знаходяться дрібні предмети, що в відкритій воді можуть бути втрачені. Бажано під час очищення кісток від землі, зберегти їхній первинний вигляд — не подрібнювати. Після висихання кісток необхідно ретельно переглянути їх на предмет індивідуальних знахідок (уламки гребенів та намистин із сердоліку практично мають ту ж фактуру, що й кальциновані кістки і можуть залишитися непоміченими при першому огляді). Після цього зробити ще раз ретельний їхній опис — розміри, консистенція, антропологічні атрибути, загальна вага¹⁶. Зберігати кальциновані кістки із спалень рекомендується у жорсткій упаковці. Весь матеріал, отриманий під час розкопок спалень, повинен бути прийнятий на зберігання.

Розкопки та фіксація поховань із трупопокладеннями.

Кожне поховання, як і в попередньому випадку, повинен супроводжувати пакет документів, що включає — план, розріз, фотографії та ретельний докладний текстовий опис. Безумовно необхідно проведення суцільної фіксації знахідок при проходженні заповнення ям трупопокладень. При розкопках могильника ба-

жано присутність фахівця-антрополога.

Специфіка черняхівських могильників полягає в наявності на них значної частки ритуально зруйнованих поховань. З їх розчищенням та фіксацією пов'язані певні труднощі. Як правило, дослідники графічно фіксують предмети, що

Канів-1991
Розкоп В
поховання №16

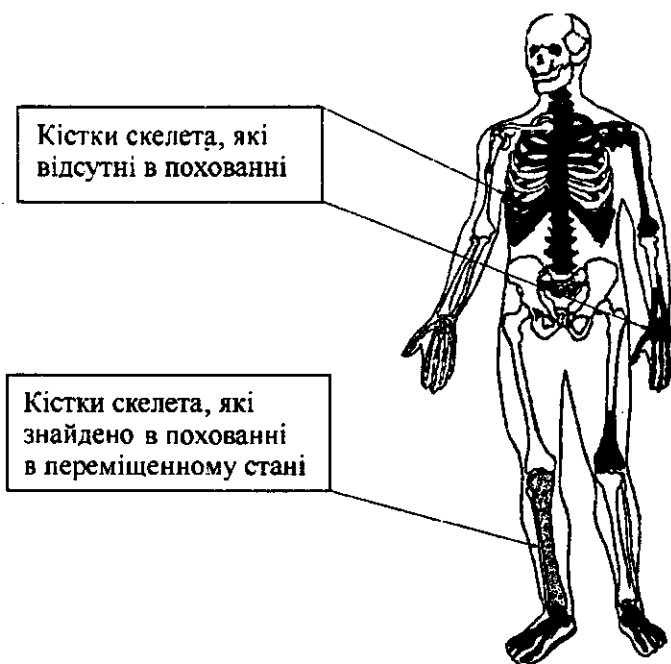

Рис. 7. Зразок матриці для фіксації поховання із залишками трупозкладення.

знаходяться в положенні *in situ*. На пошкоджені залишки, що звичайно займають верхні горизонти, звертають меншу увагу і в описах вони фігурують лише в загальному вигляді. Для з'ясування цих та інших особливостей важливою є ретельна фіксація всіх виявлених знахідок, особливо антропологічного матеріалу. На жаль, рівень антропологічної освіти більшості археологів не настільки високий, як спеціалістів антропологів, а нестача останніх завжди гостро відчувається в експедиціях. У таких випадках при визначенні антропологічних залишків можливо використовувати так звані матриці, на яких подається стандартне докладне зображення людського скелета¹⁷. За допомогою різних кольорів чи умовних позначок під час розкопок на матриці необхідно зафіксувати особливості залишків людського скелета (рис. 7). Під час прокопу заповнення ями та фіксації різних залишків скелету слід звернути увагу які кістки, в якому стані та на якій глибині знайдено. Всі ці спостереження відбити на матриці, бажано, при цьо-

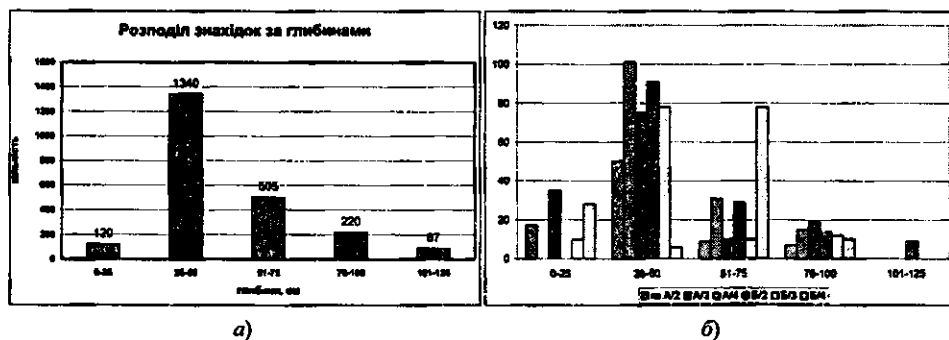

Рис. 8. Гістограма розподілення знахідок за глибинами в окремих квадратах сектора 1 (а); гістограма розподілу знахідок за глибинами загалом для сектора 1 (б).

му, якомога точніше визначити які частини скелета, в якому стані (цілі, поламані, рублені) і яких умовах знайдені. Перевірити ці дані можна вже в лабораторії за допомогою професійних антропологів, зіставити кісткові рештки з документацією.

Під час розчистки та креслення залишків похованого та поховального інвентарю, особливо в останньому випадку, потрібно ретельно перевіряти знаходження предметів у похованні на плані та розрізі. Орієнтацію скелета бажано визначати в градусах. Виймати із землі, відбирати та зберігати антропологічний матеріал необхідно згідно з рекомендаціями антропологів¹⁸.

III. Етап лабораторної обробки матеріалу

Лабораторна обробка матеріалів з могильників черняхівської культури загалом проводиться згідно із загальноприйнятими засобами обробки археологічних знахідок. Слід зупинитися на обробці матеріалів із культурного шару черняхівських могильників, оскільки вони потребують специфічних засобів його обробки.

Весь отриманий матеріал із шару перед початком обробки повинен бути ретельно зашифрований. Опис знахідок із шару рекомендується провадити в двох книгах: перша — для масового матеріалу, друга — для так званих індивідуальних знахідок. В даному випадку найбільш слушним стає використання комп'ютерної картки опису. Зразки таких карток для опису масових та індивідуальних знахідок були розроблені нами для матеріалів могильників у Каневі та Великій Бугаївці (рис. 8—10; табл. 2, 3). Картки створюються в спеціалізованих програмах баз даних (Works, Dibase, Access та ін.). При всіх індивідуальних особливостях пам'ятки, умовах роботи та інших чинниках вважаємо за необхідне обов'язкову наявність полів, що наведені в табл. 1—3. Це той мінімум «полів картки», який обов'язково повинен бути в описі матеріалу. Скорочення їхньої кількості уявляється неприпустимим.

Таблиця 2. Зразок карти обліку масових знахідок із розкопок могильника черняхівської культури Велика Бугаївка, розкопки 1995 р., сектор 1.

Шифр пам'ятки	Велика Бугаївка	рік розкопок	1995
№ за описом	5130-5239	сектор	1
квадрат	Д2	глибина, см	25-50
загальна кількість знахідок	116	кальциновані кістки	5
інгумовані кістки	1	гончарні шерехаті денця	6
гончарні шерехаті стінки	24	гончарні шерехаті вінця	2
гончарні лощені денця	8	гончарні лощені стінки	48
гончарні лощені вінця	11	ліпні денця	1
ліпні стінки	10	ліпні вінця	0
індивідуальні знахідки	0	вторинно опалена кераміка	

Таблиця 3. Зразок карти бази даних обліку індивідуальних знахідок із розкопок могильника черняхівської культури Велика Бугаївка, розкопки 1995 р., сектор 1.

Шифр пам'ятки	Велика Бугаївка	рік розкопок	1995
№ за описом	114	№ на плані	10
сектор	1	квадрат	Д/2
глибина, см	50	вісь південь—північ	753
вісь захід—схід	838	предмет	намистина (?)
стан	фрагмент, сильно оплавлений	матеріал	скло непрозоре, мутне, зовнішній шар зеленого, внутрішній — білого кольору
форма	безформена, округла	загальні розміри, см	1,5x1

До картки заносяться результати обробки матеріалу. У подальшому, використовуючи різноманітні можливості прикладних комп'ютерних програм (бази даних, електронних таблиць) досить швидко можна провадити різноманітну статистичну обробку матеріалу (рис. 4, 8—10). Крім того, наявність координатних показників для знахідок та об'єктів дозволяє швидко в майбутньому отримувати плани та стратиграфію їхнього розміщення (рис. 8—10). Безумовно всі статистичні розрахунки можуть бути ефективно відображені за допомогою різноманітних графіків (рис. 8, а—б).

Формалізовані картки подібного типу розроблені нами і для опису поховань, що також можна використовувати при обробці польових матеріалів. Тим не менше, формалізований варіант опису поховань не виключає, а обов'язково передбачає традиційний докладний опис комплексу в тексті щоденника та звіту.

Другий етап роботи з матеріалом умовно визначений нами як етап «ідентифікації знахідок» з шару та поховань. Аналіз знахідок з попередніх розкопок показав, що досить часто в шарі чи «окремих» похованнях трапляються уламки, які належать одній і тій самій речі¹⁹, і в дійсності, ймовірно, склали єдиний інвентарний комплекс одного поховання. Особливий вигляд ритуальних дій, що провадився на черняхівських могильниках створив специфічний вигляд об'єктів у культурному шарі, що в наш час сприймається дослідниками через формально різні археологічні комплекси (морфологічні структури археологічних комплексів).

Йдеться про такі випадки, коли уламки походження предметів, що походять із формально різ-

Велика Бугаївка - 1995
сектор 1

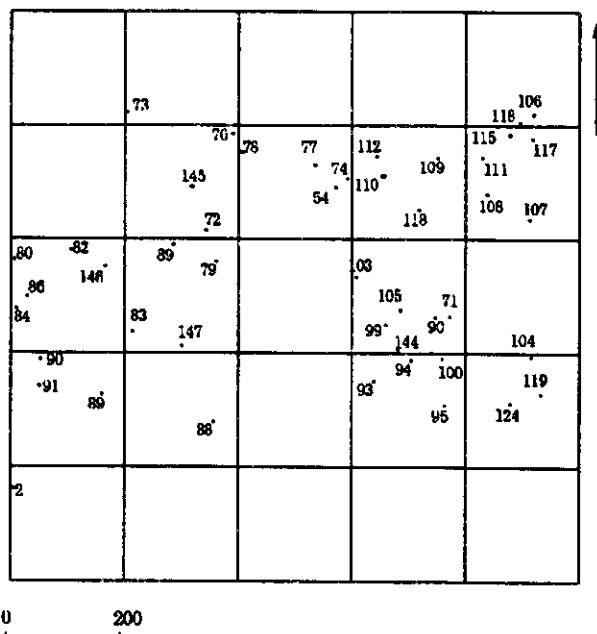
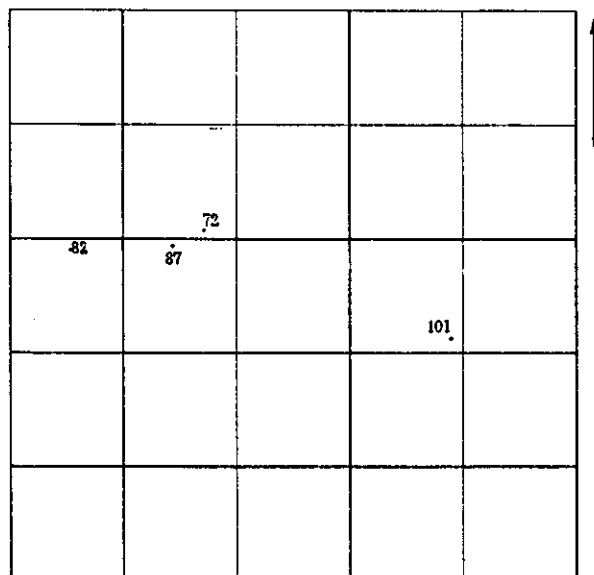

Рис. 9. Розміщення індивідуальних знахідок на плані сектора 1 (за даними бази даних і електронної таблиці).

0 200

Рис. 10. Розміщення знахідок сердолікових намистин на плані сектора 1 (за даними електронних таблиць). Велика Бугаївка, розкопки 1995 р.

них археологічних комплексів були від однієї речі та відповідно можуть розглядатися як археологічні артефакти єдиного історичного явища. Найбільш показовою в цьому відношенні є гончарна кераміка. Попередній досвід обробки матеріалу з черняхівського могильника у Великій Бугаївці показав, що це досить поширене явище. Так, наприклад, три скупчення навколо основних залишків трупоспалення № 20 виявилися частинами одного поховання. За умов застосування звичайних методів проведення розкопок та лабораторної обробки ці скупчення були б зафіксовані як окремі поховання, бо формально володіли всіма ознаками трупоспалення — скупчення кальцинованих кісток, уламки посуду та інший інвентар. При лабораторній обробці ма-

теріалу виявилось, що всі чотири скупчення пов'язані між собою фрагментами, що належать одній посудині (рис. 6). Крім того, частина фрагментів з культурного шару могильника також «підклеїлась» до посудин із поховань.

Для того, щоб обробити подібним чином матеріал необхідна його попередня підготовка. Він повинен бути добре вимитий та ретельно зашифрований. Після його опису або під час створення опису провадиться попередній відбір керамічних фрагментів за наявності у них особливих ознак, що можуть бути ідентифікаторами посудин певного типу — виразні уламки вінець та денечь, орнаментация, особливі профільні фрагменти та ін. У випадку, якщо вам вдалося відновити єдину посудину чи інший предмет, на плані, який слід додати до рисунка предмета, обов'язково зазначте місця, звідки походять фрагменти, які «підклеїлися» (рис. 6).

Виходячи з можливості відновлення посудин з поховань ми не рекомендуємо проводити гіпсування посудин з розкопок до остаточного завершення робіт на могильнику та обробки його матеріалів. Аналогічну обробку матеріалу можна провадити і для інших категорій інвентарю — пряслиць, скла тощо.

Безперечно, викладені вище методичні рекомендації з досліджень могильників черняхівської культури не є остаточними і не охоплюють всього розмаїття індивідуальностей кожної пам'ятки. Безумовно, з поглибленням наших знань деякі з цих методів вимагатимуть корегування або виявляться хибними і будуть замінені іншими. Проте без вдосконалення методів формування джерелознавчої бази так званого першого рівня, в археології наукове пізнання історичної дійсності втрачає своє підгрунття.

Примітки

¹ Авдусин Д. А. Полевая археология СССР.— М., 1980.— 335 с.; Методика полевых археологических исследований.— М., 1983; Методичні інструкції Польового комітету Інституту археології НАН України до Відкритих Листів.

² Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниенко П. Л. Методические рекомендации по исследованию курганных памятников.— К., 1986; Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниенко П. Л. Археологические исследования курганов.— К., 1989; Методические указания по изучению антропологических материалов при археологических исследованиях для студентов исторического факультета (Сост. Ю. Н. Малеев, С. П. Сегеда).— К., 1988.

³ Сымонович Э. А. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху // СА.— 1963.— № 1.— С. 60; Петров В. П. Масловский могильник на р. Товмач // МИА.— 1964.— № 116.— С. 138; Махно Є. В. Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні.— К., 1971.— Вип. 1.— С. 87—95; Кравченко Н. М. К вопросу о происхождении некоторых типов погребального обряда трупосожжения на черняховских могильниках // КСИА.— М., 1970.— № 121.— С. 44—51; Петраускас О. В. До питання про «культовий шар» та поховання з трупоспаленнями на могильниках черняхівської культури // Археологія.— 1993.— Вип. 2.— С. 78—89.

⁴ Петраускас О. В., Шишкін Р. Г. Деякі підсумки археологічних досліджень, проведених на Правобережній Київщині у 1985—1990 роках (за матеріалами пам'яток пізньоримського часу) // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки: Тематичний збірник наукових праць.— К., 1992.— С. 102; Петраускас О. В. Могильник черняховской культуры в г. Каневе — ул. Пушкина // Studia Gothika.— Lublin, 1998.— Т. II.— С. 189.

⁵ Сымонович Э. А., Кравченко Н. М. Погребальные обряды черняховских племен // САИ.— Вип. Д1-22.— 1983.— С. 51—70; Петраускас О. В. Могильник черняховской культуры в г. Каневе...— С. 189, 190.

⁶ Сымонович Э. А. Раскопки могильника у Овчарни совхоза «Приднепровского» на Нижнем Днепре // МИА.— 1960.— № 82.— Рис. 4.

⁷ Магомедов Б. В., Левада М. Є. Черняхівський могильник Петриківці-1 // Археологічні дослідження в Україні 1993 року.— К., 1997.— С. 80, 81.

⁸ Шрамко Б. А. Могильник у с. Павлюкивка // Могильники черняховской культуры.— М., 1979.— С. 9, 10; Махно Є. В. Указ. соч.— С. 87, 88.

⁹ Махно Є. В., Сикорский М. И. Могильник черняховской культуры у с. Соснова на левобережье Днепра // Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim.— Lublin, 1989.— Т. 11.— С. 283—292.

¹⁰ Подібна методика визначення ландшафтних умов черняхівських пам'яток досить ефективна, хоч її використання потребує точного розміщення пам'ятки на топографічних та ландшафтних картах цього регіону. Докладно про використання цієї методики див.: Шишкін Р. Г. Господарство та екологія населення Середнього Подніпров'я кінця I—V ст. н. е.— Дис. ... канд. іст. наук // НА ІА НАНУ.— № 1756.— К., 1996.

¹¹ Природа Украинской ССР. Почвы.— К., 1986; Галицкий В. И., Давыдчук В. С., Шевченко Л. Н. и др. Ландшафты пригородной зоны Киева и их рациональное использование.— К., 1983 та ін.

¹² Методика його вибору і подальші подробиці топографічних робіт можна знайти в методичних розробках з геодезії, картографування та спеціальних працях щодо їх використання в археології. Напр.: Военная топография.— М., 1977.— С. 12—95; Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниенко П. Л. Методические рекомендации по исследованию...— С. 32—40.— Рис. 5; Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниенко П. Л. Археологические исследования курганов.— Рис. 25—32 та ін.

¹³ Стандартизація розмітки території могильника зручна на пам'ятках з незайнятою площею. Могильники в межах забудівлі, руйнацій і т. п. вимагають більш гнучкої сітки. В таких випадках звичайно буде прийнятним використання традиційних, більш мобільних засобів із застосуванням шурфів, траншей, розкопів.

¹⁴ В польовій документації та звітах Є. В. Махно «культовий шар» зафіксовано у вигляді так званих поховань із розсіяними кісточками та статистичних підрахунків знахідок в межах «Археологія», № 4, 1999 р.

квадратів (Компанійці, Успенка, Соснова). Тим не менше, та ретельність з якою дослідниця провадила їх фіксацію та опис надає можливості для відновлення більшості особливостей культурного шару могильників. Слід згадати також, що статистичні підрахунки знахідок з шару робилися і Е. О. Симоновичем (Гаврилівка) і були інтепретовані ним як залишки культових дій.

¹⁵ Для суцільної фіксації знахідок можна використати також таблиці обліку знахідок, заносючи інформацію безпосередньо до комп'ютера в процесі розкопок або до заздалегідь роздрукованих варіантів таблиць. Друкований зразок подібної таблиці та можливості подальшого використання цих даних наведено на рис. 4.

¹⁶ Якщо є можливість, необхідно брати проби ґрунту з ям та заповнень посудин. Як свідчить досвід західноєвропейської археології, в ґрунті, особливо із залишками спалень, зберігаються рештки рослинності, які можуть дати інформацію про використані під час поховання породи деревини, складу їжі та напоїв. Напр.: *Blankle D., Kreuz R., Rup V. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an zwei römischer Brandgräber in der Wetterau // Germania.— Bd. 73.— 1995 (1).— S. 103—130; Jaskanis J. Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen // МАВ.— Bd. 2.— Krakow, 1996.— S. 93.*

¹⁷ Напр.: *Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниенко П. Л. Методические рекомендации по исследованию...— Рис. 27—36.*

¹⁸ Там же.— С. 19—27.

¹⁹ *Петраускас О. В. До питання про «культовий» шар...— С. 78—89.*

О. В. Петраускас

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕТОДИКИ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ МОГИЛЬНИКОВ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматриваются некоторые вопросы методики проведения полевых и лабораторных исследований могильников черняховской культуры. Одним из главных направлений в проведении полевых работ следует считать усовершенствование ведения фиксации объектов, которые наблюдаются во время раскопок. Дальнейшая обработка полученных материалов предполагает детальное сопоставление и анализ находок из погребений и культового слоя могильника. Технической основой подобных работ должно стать широкое привлечение компьютерных возможностей хранения и обработки информации. Усовершенствование методов изучения первоисточников позволит перейти на новый уровень исторических реконструкций.

О. V. Petrauskas

SOME ASPECTS OF THE FIELD METHODOLOGY IN INVESTIGATIONS OF THE CHERNIAKHIV CULTURE BURIAL-GROUNDS

The paper discusses some issues of the field and laboratory investigations of materials from burial-grounds of the Cherniakhiv Culture. One of the main task in the field investigations is to improve keeping records of the objects observed during the excavations. Further processing of the materials includes a detail comparison of findings from burials with the cult layer of a burial-ground. Intensive involvement of computer methodologies for storing and processing information should become a technical base of such works. The improvement of the methodology for extracting information from archaeological sources opens up possibilities to reach a new level of historical modeling.